

تاریخ دریافت: ۸۷/۴/۲۰

پذیرش نهایی: ۸۷/۶/۳۰

تجزیه و تحلیل معیارهای کیفیت در روش‌های تحقیق کیفی

دکتر کامران فیضی*

آلفرد سرکیسیان**

چکیده:

در این مقاله، ابتدا جایگاه و برخی از استراتژی‌های تحقیق کیفی همراه با ویژگی‌های یک محقق کیفی بررسی می‌شوند. نحوه ارزیابی معیارهای کیفیت تحقیق، از موضوعات بحث‌برانگیز در حوزه تحقیق کیفی است. از این‌رو، در ادامه دیدگاه‌های موجود و معیارهای ارزیابی کیفیت در تحقیق کیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. کاربران روشهای کیفی با آگاهی از معیارهای ارزیابی کیفیت تحقیق کیفی، در دفاع از یافته‌های خود می‌توانند بهتر عمل کنند و با استناد به استراتژی‌های بهبود کیفیت ارائه شده، فرایند تحقیق خود را برای تحقق یافته‌های معتبرتر، تنظیم نمایند.

* - عضو هیات علمی دانشگاه علامه طباطبایی

** - دانشجوی دکتری دانشگاه علامه طباطبایی

کلیدواژه‌ها: تحقیق کیفی، کیفیت تحقیق، روایی، پایایی، معیار کیفیت.

۱- مقدمه

طی دو دهه گذشته، حرکتی روش‌شناختی در تحقیقات علوم اجتماعی در حال شکل‌گیری بوده است. مرز بین رشته‌ها بسیار کمرنگ شده‌اند. علوم اجتماعی^۱ و علوم انسانی^۲ با تمرکز بر رویکردی تفسیری و کیفی به تحقیق و نظریه‌پردازی، به هم نزدیک شده‌اند. هر چند این روند چندان جدید نیست ولی میزان تأثیر آن بر علوم اجتماعی و حوزه‌های حرفه‌ای مرتبط شگفت‌انگیز بوده است (Denzin & Lincoln, 1998, p. vii). در عین حال معمولاً برای تحقیق کیفی کمتر از آنچه که باید، ارزش قائل هستند. شاید این امر به دلیل توجه بیشتر به روش‌ها، چگونگی انجام و ماهیت تحقیق کیفی باشد، تا حدی که بررسی محصول نهایی یا همان نتایج تحقیق فراموش شده است. آنچه کمتر مورد توجه قرار گرفته است سودمندی روش‌های کیفی برای درک "چیز می‌گذرد"، چگونگی جور شدن اطلاعات به دست آمده در طرح گسترده‌تر پدیده‌ها^۳ و سهم یافته‌های کیفی در دانش موجود است. فراموش کرده‌ایم چه اتفاقی برای توسعه دانش در علوم اجتماعی بدون وجود روش‌های کیفی می‌افتاد (Morse, 1997, p - 1). در این مقاله کوشش می‌شود جایگاه تحقیق کیفی، خصوصیات محقق کیفی و برخی از استراتژی‌های تحقیق کیفی بررسی شوند و معیارهای ارزیابی کیفیت در تحقیق کیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرند.

۲- تعاریفی برای تحقیق کیفی و کمی و پارادایم‌های غالب در آنها

تحقیق کیفی اکتشاف و توصیفی کل‌نگر^۴ از پدیده‌ای مشخص در میدان تحقیق است (Poggenpoel & Myburgh, 2005, p.304) تحقیق کیفی با اذعان به تقریباً ناممکن بودن نشان دادن واقعیات اجتماعی پیچیده تنها با مجموعه‌ای از داده‌ها، در پی

1 - Social Sciences

2 - Humanities

3 - Greater Scheme of Things

4 - Holistic Exploration and Description

درک این پیچیدگی با تجزیه و تحلیل و تفسیر داده‌ها از منابع مختلف است. محققان کیفی بر ماهیت ارزشی^۱ تحقیق تاکید داشته و کوشش می‌کنند به سئوالاتی که بر مفهوم تجربه اجتماعی^۲ تاکید دارند، پاسخ دهند. اما تحقیق کمی بر "اندازه‌گیری و تحلیل روابط علی بین متغیرها" در "چارچوبی غالباً غیر ارزشی" تاکید دارد (Irvine & Gaffikin, 2006, p. 117). می‌توان اثبات‌گرایی را پارادایم غالب در تحقیق کمی) و پدیده‌شناسی را پارادایم تحقیق کیفی پنداشت (Mangan, et al. 2004, p565). ویژگی‌های کلیدی این دو پارادایم در جدول ۱ نشان داده شده‌اند.

جدول ۱- ویژگی‌های کلیدی پارادایم‌های اثبات‌گرایی و پدیده‌شناسی

پارادایم اثبات‌گرایی	پارادایم پدیده‌شناسی
۱- عقاید زبربنایی	• دنیا بیرونی (External) و عینی می‌باشد.
• مشاهده کننده مستقل است.	• مشاهده کننده بخشی از آنچه مشاهده می‌شود، است.
• علم ارزشی نیست.	• علم با علائق انسانها به پیش می‌رود.
• بر واقعیات (Facts) تمرکز کند	• بر معانی (Meanings) تمرکز می‌نماید.
• دنبال علیت و قوانین بنیادی باشد	• در پی درک آنچه در حال اتفاق است، باشد.
• پدیده‌ها را به شکل ساده‌ترین حوادث درآورد	• کلیت هر شرایطی را نظاره کند.
• فرضیاتی فرموله و آزمون نماید	• ایده‌هایی از طریق استقراء داده‌ها توسعه دهد.
۳- روش‌های	• استفاده از چندین روش برای ایجاد دیدگاه‌های مختلف از پدیده
• عملیاتی کردن مفاهیم به شکلی که بتوانند اندازه‌گیری شوند	• نمونه‌های کوچک که به شکل عمیق یا طی زمان بررسی می‌شوند.
• استفاده از نمونه‌های بزرگ	
۲- محقق باید	

Source: Mangan et al., 2004, p. 567

نیازی نیست که دو پارادایم کمی و کیفی را در مقابل هم به شکل رقابتی قرار داد. Hoepfl (1997) با نقل قول از Patton (1990) می‌گوید می‌توان پارادایمی از گزینه‌ها^۳ منصور شد که به دنبال تحقق تناسب متدولوژیکی^۴ به عنوان معیار اصلی قضاوت کیفی باشد. چنین رویکردی باعث ایجاد نوعی قدرت پاسخ‌گویی به شرایط می‌شود، چیزی که پیروی مطلق از یک پارادایم اجازه آن را نمی‌دهد. به علاوه، برخی

1 - Value-laden

2 - Social Experience

3 - Paradigm of Choices

4 - Methodological Appropriateness

محققان اعتقاد دارند که تحقیق کمی و کیفی می‌توانند به شکل اثربخشی در یک پروژه تحقیقاتی ترکیب شوند (Hoepfl, 1997, p. 48).

(Sale et al., 2002, p. 48) در مورد ترکیب رویکردهای کمی و کیفی اظهار میدارند که دو دلیل اصلی در ادبیات موضوع برای ترکیب مقبول این دو رویکرد می‌توان یافت. اولی، تحقق اعتبارسنجی^۱ یا کثرت‌گرایی^۲ است. یعنی، ترکیب دو یا چند تئوری یا منابع داده‌ها جهت مطالعه یک پدیده برای درک کاملتر آن. دومی، تحقق نتایج مکمل^۳ از طریق استفاده از قوت‌های یک روش برای بهبود دیگری می‌باشد. طبق اولین دلیل روش‌های تحقیق دارای ارتباط متقابل^۴ (ترکیبی^۵) می‌باشند. مطابق دومین دلیل روش‌های تحقیق مستقل می‌توانند جمع‌پذیری^۶ داشته باشند. به اعتقاد (Sale et al., 2002, p. 50) روش‌های کیفی و کمی از پارادایم‌های مختلفی نشأت گرفته‌اند و هنوز هم نمایانگر پارادایم‌های مختلفی هستند. پارادایم‌هایی که این دو روش بر آن قرار دارند دیدگاهی متفاوت از واقعیت دارند و بنابراین روش‌های کمی و کیفی نمی‌توانند برای مقاصد اعتبارسنجی و کثرت‌گرایی ترکیب شوند اما می‌توانند برای هدف تکمیل‌کنندگی ترکیب شوند (Sale et al., 2002, p. 43).

برخی محققان خصوصیات غالب تحقیق کیفی را تعیین کرده‌اند. این خصوصیات، خصوصیات مطلق تحقیق کیفی نمی‌باشند بلکه ایده‌آل‌های استراتژیکی هستند که جهت‌گیری و چارچوبی برای توسعه طرح‌های تحقیق خاص و فنون گردآوری داده‌ها، به دست می‌دهد. همچنین این خصوصیات ارتباط متقابل داشته و همدیگر را تقویت می‌نمایند.

این خصوصیات عبارتند از (Hoepfl, 1997, p. 49):

۱- تحقیق کیفی از زمینه‌های طبیعی^۷ [پدیده‌ها] به عنوان منبع داده‌ها استفاده می‌کند.

- 1 - Cross-validation
- 2 - Triangulation
- 3 - Complementary Results
- 4 - Interdependent
- 5 - Combinat
- 6 - Additive
- 7 - Natural Setting

- ۲- محقق به عنوان "ابزار انسانی" جمع‌آوری داده‌ها عمل می‌کند.
- ۳- محقق کیفی عمدتاً از تحلیل استقرایی داده‌ها استفاده می‌کند.
- ۴- گزارشات تحقیق کیفی، خصوصیات توصیفی دارند.
- ۵- تحقیق کیفی ویژگی تفسیری، با هدف کشف معانی حوادث توسط محقق، دارد.
- ۶- تحقیق کیفی هم به خصوصیات ویژه و هم به خصوصیات فراگیر^۱ توجه دارد و در پی خصوصیات یکتای هر مورد مطالعه می‌باشند.
- ۷- تحقیق کیفی اغلب طرحی سیال^۲ (و نه از پیش تعیین شده) دارد. محقق هم بر فرایند در حال شکل‌گیری و هم نتایج یا محصول تحقیق تمرکز دارد.
- ۸- تحقیق کیفی با معیارهای خاصی مورد قضاوت قرار می‌گیرد.

۳- ویژگی‌های محقق کیفی

حوزه تحقیق کیفی همواره دارای خصوصیات تنوع و مناقشه بوده است و این خصوصیات پایدارترین سنت‌های آن بوده‌اند. به عنوان وارث این تاریخ پیچیده و متناقض، محقق باید اخلاقیات و دیپلماسی تحقیق را نیز در نظر بگیرد (Denzin & Lincoln, 1998, p. 25). تحقیق کیفی دارای تمرکز چند روشی^۳ و در برگیرنده رویکردی تفسیری، طبیعی به موضوع مورد مطالعه است. می‌توان به متدولوژی‌های گوناگون تحقیق کیفی به صورت "بریکولاژ"^۴ و به محقق به عنوان "بریکولور"^۵ نظاره کرد. بریکولور فردی آشنا به بسیاری از روش‌ها یا به نوعی فرد حرفه‌ای با کیفیت بالا در نظریه‌پردازی است، که بریکولاژ تولید می‌کند^۱. یعنی، مجموعه اقدامات جفت و جور شده و متناسب برای حل یک مسئله در شرایط واقعی را ابداع و پیشنهاد می‌کند (Denzin & Lincoln, 1998, p. 3).

1 - Pervasive

2 - Emergent

3 - Multi Methods

4 - Bricolage

5 - Bricoleur

۶- واژه‌های بریکولاژ (Bricolage) و بریکولور (Bricoleur) ریشه در زبان فرانسه دارند.

محقق کیفی به عنوان بریکولور از ابزارهای متدولوژیکی خود استفاده می‌کند و از هر گونه استراتژی، روش یا داده تجربی در دسترس بهره می‌جوید. اگر ابزار جدیدی باید ایجاد شود یا سر هم شود، محقق این کار را انجام خواهد داد. نوع ابزار و چگونگی فعالیتهای تحقیقی، از ابتدا چندان معلوم نیست.

انتخاب فعالیتهای تحقیق به پرسشها، پاسخها و مسیر پیشرفت تحقیق بستگی دارد. تحقیق کیفی ذاتاً دارای تمرکز چند روشی است. اما استفاده از روشهای مختلف، یا کثرت‌گرایی، منعکس‌کننده سعی برای درک عمیق پدیده مورد نظر است (Denzin & Lincoln, 1998, pp. 3-4).

محقق کیفی باید در اجرای کارهای متنوعی از مصاحبه تا مشاهده، تفسیر اسناد تاریخی، تامل عمیق و درک پدیده مورد نظر مهارت داشته و نسبت به پارادایمهای تفسیری متعددی آگاه باشد. محقق به عنوان نظریه‌پرداز در درون و بین دیدگاهها و پارادایمهای مختلف کار می‌کند. از نظر او تحقیق فرایندی تفسیری است که توسط سابقه فردی، بیوگرافی، جنس، طبقه اجتماعی، نژاد و قومیت وی، سوژهها و سایر ویژگیهای محیطی، شکل می‌گیرد. او می‌داند که علم قدرت است بنابراین تمام یافته‌های علمی تبعات سیاسی دارند. به گمان او علم عاری از ارزش وجود ندارد. همچنین می‌داند محققان داستان‌هایی درباره دنیای مورد مطالعه خود ارائه می‌کنند. این روایتها در سنت‌های داستان‌سرایی، که اغلب پارادایم تعریف می‌شوند، فرموله می‌شوند (Denzin & Lincoln, 1998, p. 4).

در همین زمینه، برخی از مولفان به "حساسیت نظری"^۱ محقق اشاره دارند. حساسیت نظری مفهومی مفید برای ارزیابی مهارت و آمادگی محقق برای انجام یک تحقیق کیفی است. (Hoepfl, 1997, p. 50) با نقل قول نزدیک به مضمون از Strauss & Corbin (1990) می‌گوید: حساسیت نظری نشان‌دهنده آگاهی از معانی داده‌ها، بینش و توانایی معنا بخشیدن به داده‌ها، ظرفیت درک و توانایی مجزا نمودن موارد مرتبط از نامربوط است. حساسیت نظری از منابع متفاوتی شامل ادبیات حرفه‌ای، تجارب حرفه‌ای و تجارب شخصی نشأت می‌گیرد. اعتبار یک گزارش تحقیق کیفی

بستگی به اطمینان خوانندگان از توانایی محقق در حساسیت نسبت به داده‌ها و اتخاذ تصمیمات مناسب در میدان تحقیق، دارد (Hoepfl, 1997, p. 50).
بالاخره محقق کیفی باید فردی ممتاز در قلمرو تحقیق، دارای شجاعت و زمینه‌های خلاقیت و نوآوری باشد.

۴- استراتژی‌های تحقیق کیفی

استراتژی تحقیق^۱ در برگیرنده مهارت‌ها، مفروضات و فعالیت‌های مورد استفاده محقق هنگام حرکت از یک پارادایم و طرح تحقیق به سوی گردآوری داده‌های تجربی است. استراتژی‌های تحقیق، محقق را به رویکردها و روش‌های خاص جمع‌آوری و تحلیل داده‌های تجربی ارتباط می‌دهد. به عنوان مثال، مطالعه موردی^۲ متکی به مصاحبه، مشاهده و تجزیه و تحلیل اسناد می‌باشد (Denzin & Lincoln, 1998, p. xv).
استراتژی‌های تحقیق کیفی، هر یک دارای ادبیاتی پیچیده، تاریخچه منحصر به فرد، نمونه‌ها و مجموعه راه‌های مرجح و نیز مشکلات خاص خود هستند. در اینجا، تنها برای انسجام مطلب از آنها یاد شده و پیشنهاد می‌شود خوانندگان با توجه به علایق و اهداف تحقیقاتی خود به منابع ذکر شده مراجعه نمایند.

• مطالعه موردی

برخی مطالعات موردی کیفی هستند و برخی چنین نیستند. مطالعه موردی بیش از آن که انتخاب متدولوژیکی باشد، تشخیص دقیق قلمرو و موضوع مورد مطالعه است. ما انتخاب می‌کنیم موردی را مطالعه نماییم، می‌توانیم مطالعه را به روش‌های بسیاری انجام دهیم (Stake, 1998, p. 86).

• قوم‌نگاری^۱ و مشاهده مشارکتی^۲

روش قوم‌نگاری، که تا حدی متکی به مشاهده مشارکتی است، تاریخچه طولانی در علوم اجتماعی دارد، تعریف قوم‌نگاری موضوع بحث‌انگیزی بوده است. برای برخی اشاره دارد به یک پارادایم فلسفی که محقق به طور کامل به آن متعهد می‌شود و برای گروهی دیگر نمایانگر روشی می‌باشد که به تناسب از آن استفاده می‌شود. البته، دیدگاههایی بین این دو نیز وجود دارند. از دیدگاهی کاربردی، قوم‌نگاری معمولاً به اشکالی از تحقیق اجتماعی اشاره دارد که تعداد قابل ملاحظه‌ای از ویژگی‌های زیر را داشته باشد (Atkinson & Hammersley, 1998, pp. 110-111):

- تاکید زیاد بر اکتشاف ماهیت پدیده اجتماعی به جای آزمون فرضیه در مورد آنها
- تمایل به استفاده از داده‌های ساختار نیافته یعنی داده‌هایی که در نقطه گردآوری در رابطه با مجموعه‌ای بسته از مقولات تحلیلی کدبندی نشده‌اند.
- بررسی تعداد کمی از موارد^۳، شاید تنها یک مورد به تفصیل
- تحلیل داده‌ها در برگیرنده تفسیر آشکار معانی و کارکردهای افعال انسانی که محصول آن عمدتاً به شکل توصیف کلامی و توضیحات است و کمی‌سازی و تحلیل آماری حداکثر نقشی جانبی دارد.

تعریف مشاهده مشارکتی کمتر بحث‌برانگیز بوده است اما مشخص نمودن معنی آن همچنان سخت است. گاهی بین مشاهده مشارکتی و غیرمشارکتی تفکیک قائل می‌شوند. در مشاهده نوع اول محقق نقشی مشارکتی و مشخص در صحنه مورد مطالعه بازی می‌کند. هر چند مهم است تفاوت‌های نقش‌های مشاهده کننده را بدانیم، این تفکیک چندان مفید نمی‌باشد. مثلاً به دلیل این که به طور ضمنی اشاره دارد که مشاهده‌کننده غیر مشارکتی هیچ نقش شناخته شده‌ای بازی نمی‌کند، می‌تواند این چنین باشد اما نه لزوماً. یک نوع‌شناسی چهارگانه‌ای نیز به طور گسترده استفاده می‌شود که عبارتند از: (۱) مشاهده‌کننده کامل، (۲) مشاهده‌کننده به عنوان مشارکت‌کننده، (۳) مشارکت‌کننده به عنوان مشاهده‌کننده و (۴) مشارکت‌کننده کامل. حتی در این

1 - Ethnography

2 - Participant Observation

3 - Cases

Atkinson & Hammersley,) نوع‌شناسی نیز چندین بعد تغییر با هم وجود دارند (, 111 p. 1998):

- آیا محقق به عنوان محقق توسط تمام افراد مورد مطالعه شناخته شده است یا توسط برخی یا هیچ کدام؟
- اطلاعات درباره تحقیق به چه میزان در مورد چه چیزی و نزد چه کسی است؟
- محقق در چه نوع فعالیت‌هایی درگیر و در چه نوعی درگیر نیست. این امر جایگاه وی را در رابطه با گروه‌ها و مقولات شرکت در فعالیتها، چگونه مشخص می‌نماید؟
- گرایش محقق چه می‌باشد؟ با چه تمامیتی محقق گرایش درونی یا بیرونی^۱ بودن را اتخاذ می‌کند؟

به‌علاوه، به تعبیری همه انواع تحقیق اجتماعی نوعی مشاهده مشارکتی می‌باشد. زیرا نمی‌توانیم جهان اجتماعی را بدون اینکه بخشی از آن باشیم مطالعه کنیم. از چنین دیدگاهی مشاهده مشارکتی روش تحقیق خاصی نمی‌باشد بلکه نقشی از محقق در جهان مورد مطالعه است (Atkinson & Hammersley, 1998, p. 111).

- پدیده‌شناسی، روش‌شناسی مردم‌نگاری^۲ و فعالیت تفسیری^۳
این رویکردها در پی بررسی این هستند که انسانها چگونه به اقدامات خود در موقعیت‌های اجتماعی واقعی ساختار و معنی می‌دهند (Denzin & Lincoln, 1998, p. xvii).

- تئوری بنیادی^۴
یک متدولوژی کلی برای توسعه تئوری که ریشه در داده‌هایی دارد که به صورت سیستماتیک گردآوری و تجزیه و تحلیل شده‌اند. تئوری طی فرایند تحقیق تکامل

1 - Insider or Outsider
2 - Ethnomethodology
3 - Interpretive Practice
4 - Grounded Theory

می‌یابد و این امر از طریق تعامل مستمر بین تجزیه و تحلیل و گردآوری داده صورت می‌گیرد (Strauss & Corbin, 1998, p. 158).

• روش بیوگرافی^۱

به تعبیری، هر تحقیق کیفی شامل برخورد زندگی‌های اجتماعی و خصوصی و بیوگرافی‌ها می‌باشد. بسیاری از محققان مسائلی را مطالعه می‌کنند که در بیوگرافی شخصی آنها ریشه دارد (Denzin & Lincoln, 1998, p. xvii).
متنی که نوشته می‌شود یک خوداظهاری^۲، بخشی خود زندگی‌نامه^۳ و بیانیه‌ای است که خصوصیات فردی با خود همراه دارد (Smith, 1998, p. 184). این روش شکل-های گوناگونی شامل عینی، تاریخی، هنری، روایتی، شخصی، جمعی، نهادی و افسانه-ای به خود می‌گیرد. مشکلات اصلی این روش در عمل عبارتند از: نحوه به دست آوردن و صحت مطالب، سازمان‌دهی و استفاده از آنها، عرف‌های این سبک و جایگاه نویسنده در متن بیوگرافی (Denzin & Lincoln, 1998, p. xviii).

• روش تاریخی^۴

پدیده اجتماعی باید در زمینه تاریخی آن مطالعه شود. این امر در برگزیده استفاده از اسناد و سوابق مکتوب از گذشته، شامل حوادث روزانه، نامه‌ها، داده‌های سرشماری و سایر اسناد مرتبط با فرهنگ عامه، است. برای درک اسناد تاریخی، محقق ناچاراً دیدگاهی تفسیری اتخاذ می‌نماید. این دیدگاه به نوبه خود نحوه گردآوری، خواندن و تجزیه و تحلیل داده‌های تاریخی را شکل می‌دهد (Denzin & Lincoln, 1998, p. xix).

1 - Biographical Method

2 - Self-statement

3 - Autobiography

4 - Historical Method

• تحقیق مشارکتی^۱

فمالت‌ها تحت این سنت تحقیق در پی این است که تحقیق کیفی را انسان‌گرایانه^۲، کالی‌نگرتر^۳، و مرتبط‌تر با زندگی انسانها نماید. طبق این نگرش انسانها واقعیت‌های خود را از طریق مشارکت، تجربه و اقدام با هم خلق می‌کنند. نگرش مشارکتی در سه سنت اقدام پژوهی^۴ یعنی تحقیق همکارانه^۵، اقدام پژوهی مشارکتی^۶ و تحقیق عملی^۷ حضور دارد (Denzin & Lincoln, 1998, p. xix).

• تحقیق بالینی^۸

اقدام پژوهی کاربردی^۹ نزدیکی طبیعی با روش‌های بالینی دارد. هر کدام از این سنت‌های تحقیق منعکس‌کننده تعهدی به تغییر می‌باشد. تحقیق بالینی بیشتر با تشخیص و درمان در ارتباط است تا با تغییر اجتماعی گسترده (Denzin & Lincoln, 1998, p. xx).

۵- کیفیت در تحقیق کیفی

شاید یکی از دلایل سکوت در مورد قوت^{۱۰} تحقیق کیفی تردیدهای خود محققان کیفی نسبت به سودمندی ممتاز آن باشد. آنها اطمینان ندارند و نمی‌دانند چگونه به این اتهامات که تحقیق کیفی روایی^{۱۱} ندارد، قابل تعمیم نیست و باید قبل از کاربرد، نتایج آن به گونه کمی آزمون شود، پاسخ دهند (Morse, 1997, pp. 1-2).

بحث و مناظره قابل ملاحظه‌ای در مورد این که آیا روش‌های کمی و کیفی می‌توانند یا آیا باید طبق معیارهای کیفیت مشترکی ارزیابی شوند صورت گرفته است.

1 - Participative Inquiry

2 - Humanistic

3 - Holistic

4 - Action Research

5 - Cooperative Inquiry

6 - Participatory Action Research

7 - Action Inquiry

8 - Clinical Research

9 - Applied and Action Research

10 - Power

11 - Validity

دو دیدگاه کلی مخالف و رقیب هم در مورد استفاده از همان معیارهای کیفیت می‌توان تشخیص داد (Mays & Pope, 2000, p. 50). در اینجا، معیارهای ارزیابی کیفیت تحقیق کیفی را تحت دو دیدگاه (ضد واقع‌گرا^۱ و واقع‌گرایی نرم^۲) بررسی می‌کنیم.

۱-۵- دیدگاه ضد واقع‌گرا: جدا و متفاوت

طرفداران دیدگاه ضد واقع‌گرا معتقدند که تحقیق کیفی نمایانگر پارادایمی متمایز می‌باشد و بدین صورت نمی‌تواند و نباید توسط معیارهای سنتی روایی، قابلیت تعمیم و پایایی قضاوت شود. این دیدگاه، واقع‌گرایی ساده‌انگارانه یعنی اعتقاد به این که یک واقعیت یا حقیقت روشن وجود دارد که کاملاً مستقل از محقق و فرایند تحقیق است، را رد می‌کند. به جای آن می‌گوید چندین منظر از جهان وجود دارد که در فرآیند تحقیق ایجاد می‌شوند. در اینجا اعتقاد به این است که ارائه معیارهای قابل ارزیابی اما متفاوتی برای ارزیابی کیفیت تحقیق کیفی لازم‌اند (May & Pope, 2000, p.50). تحت این دیدگاه، تحقیق کیفی توسط معیارهای خاص قابلیت اعتماد^۳ مورد قضاوت قرار گیرد (Hoepfl, 1997, p. 49).

(Lincoln & Guba (1985) بیان می‌کند، ایده قابلیت اعتماد ساده و به معنی این است که "یک محقق چگونه می‌تواند مخاطبان خود را متقاعد سازد که یافته‌های تحقیق ارزش توجه کردن به آنها را دارد (یعنی، قابل دفاع است)". مجموعه‌ای از معیارهایی متناظر با معیارهای قضاوت در روشهای معمول تحقیق کمی، برای محک تحقیق کیفی ارائه شده است که در ادامه به طور مختصر به آنها اشاره می‌کنیم.

• اعتبار^۴ در مقابل روایی درونی^۵

در تحقیق معمول، روایی درونی اشاره دارد به میزانی که یافته‌ها واقعیت را توصیف می‌کنند. محقق سنتی باید روابطی را از قیاس منطقی پیشنهاد نماید سپس آنها را آزمون

1 - Antirealist

2 - Subtle Realist

3 - Trustworthiness

4 - Credibility

5 - Internal Validity

نماید، پیشنهاد نمی‌تواند کاملاً اثبات شود ولی می‌تواند باطل شود^۱. محقق طبیعی گرا^۲، از جهتی دیگر، وجود واقعیت‌های چندگانه‌ای^۳ را فرض می‌کند و کوشش می‌کند این واقعیت‌های چندگانه را به اندازه کافی آشکار و موجه سازد و اعتبار تحقیق کیفی به آزمون این امر تبدیل می‌شود (Hoepfl, 1997, p. 58).

اعتبار بیشتر به غنای اطلاعات جمع‌آوری شده و توانایی تحلیل محقق بستگی دارد تا به اندازه نمونه. اعتبار می‌تواند از طریق کثرت‌گرایی در داده‌ها بهبود یابد (چهار نوع کثرت‌گرایی وجود دارد: - کثرت‌گرایی در روش، - کثرت‌گرایی در داده‌ها، - کثرت‌گرایی از طریق تحلیل‌های چندگانه و - کثرت‌گرایی در تئوری). سایر راه‌های بهبود اعتبار عبارتند از ارائه بخش‌هایی از داده‌ها برای تحلیل به سایرین و درخواست از آن‌ها برای تایید یافته‌ها (Hoepfl, 1997, p. 59).

• انتقال‌پذیری^۴ در مقابل روایی بیرونی یا قابلیت تعمیم^۵

در تحقیق معمول، روایی بیرونی توانایی تعمیم یافته‌ها بین محیط‌های^۶ مختلف است. تعمیم دادن مستلزم برقراری تبادل و تقابلی^۷ بین روایی درونی و بیرونی است. انتقال‌پذیری فرضیه یا نظریه پیشنهادی^۸ بستگی به میزان شباهت بین موقعیت اصلی تحقیق و موقعیتی که فرضیه پیشنهادی به آن منتقل می‌شود، دارد. محقق نمی‌تواند انتقال‌پذیری یافته‌ها را مشخص کند او تنها می‌تواند اطلاعات کافی ارائه کند که خواننده بتواند تعیین کند آیا یافته‌ها برای موقعیت جدید کاربرد دارد یا خیر (Hoepfl, 1997, p. 59).

1 - Falsified

2 - Naturalistic

3 - Multiple

4 - Transferability

5 - External Validity / Generalizability

6 - Setting

7 - Trade-off

8 - Working Hypothesis

• قابلیت اطمینان^۱ در مقابل پایایی

Kirk & Miller (1986) بیان می‌کند (1997, p. 59) Hoepfl با نقل قول از (1) میزانی که اندازه‌گیری مکرر یکسان باقی می‌ماند (۲) پایداری یک اندازه‌گیری طی زمان (۳) تشابه اندازه‌گیری‌ها طی دوره‌های زمانی مشخص. همچنین ذکر می‌کند که موضوع پایایی توجه کمتری را نسبت به روایی در تحقیق کیفی جلب نموده است. آنها بیشتر متمرکز بر تحقق روایی بیشتر بوده‌اند. (1997, p. 60) Hoepfl اساس نظرات درباره پایایی در تحقیق کیفی را با نقل قول از Lincoln & Guba (1985) بدین صورت خلاصه می‌نماید: "از آنجایی که روایی بدون پایایی نمی‌تواند وجود داشته باشد (بنابراین اعتبار بدون قابلیت اطمینان نمی‌تواند وجود داشته باشد) نشان دادن وجود اولی برای اثبات دومی کافی است." همچنین "ممیزی تحقیق"^۲ را برای بهبود قابلیت اطمینان پیشنهاد می‌کنند که عبارتست از هم بررسی فرایند و هم محصول تحقیق توسط داوران^۳ برای تعیین سازگاری^۴ آنها (Hoepfl, 1997, p. 60).

• تاییدپذیری^۵ در مقابل عینی بودن^۶

منطق مرسوم حکم می‌کند تحقیقی که متکی به سنجه‌های کمی برای تعریف یک موقعیت باشد، غیر ارزشی و عینی است. اما، تحقیق کیفی که متکی به تفسیر و ارزشی است، قضاوتی در نظر گرفته می‌شود. در تحقیق معمول، قضاوتی بودن منجر به نتایج غیرقابل اطمینان و کم اعتبار می‌شود. ولی، بسیاری از محققان عینی بودن سنجه‌های آماری و تحقق خدشه‌ناپذیر آنها را زیر سؤال می‌برند. تاییدپذیری تحقیق عبارتست از میزانی که محقق می‌تواند از طریق "ممیزی تأییدپذیری" خنثی بودن تفسیرات تحقیق را نشان دهد. این امر نشان‌دهنده ممیزی در (۱) داده‌های خام (۲) یادداشت‌های تجزیه و

1 - Dependability

2 - Inquiry Audit

3 - Reviewers

4 - Consistency

5 - Confirmability

6 - Relevance

تحلیل ۳) محصولات ترکیب و دوباره جفت وجور شده ۴) یادداشت‌های فرایند ۵) یادداشت‌های شخصی و ۶) اطلاعات توسعه‌ای اولیه^۱، است (Hoepfl, 1997, p. 60).

۲-۵- دیدگاه واقع‌گرایی نرم: استفاده از معیارهای تحقیق کمی

در این دیدگاه اعتقاد بر این است که همه تحقیقات در برگیرنده ادراک قضاوتی بوده و روش‌های متفاوت، منظرهای متفاوتی به دست می‌دهند. اما علی‌رغم دیدگاه ضد واقع‌گرایان، این بحث مطرح است که واقعیتی زیربنایی وجود دارد که می‌تواند مطالعه شود. در نتیجه فلسفه محققان کمی و کیفی باید واقع‌گرایی نرم یعنی کوشش برای نمایان ساختن آن واقعیت باشد تا تحقق "حقیقت"^۲. در این دیدگاه می‌توان منظرهای گوناگون حاصل از فرایندهای متفاوت تحقیق را با هم و مطابق معیارهای مشترک کیفیت هم برای تحقیق کیفی و هم کمی (به ویژه روایی و مرتبط بودن^۳) ارزیابی نمود. اما ابزارهای ارزیابی می‌تواند برای در نظر گرفتن رویکرد متمایز تحقیق کیفی تغییر داده شوند (Mays & Pope, 2000, p. 51).

در ادامه به برخی معیارهای کیفیت ارائه شده تحت این دیدگاه می‌پردازیم:

۱-۲-۵- روایی در تحقیق کیفی

Johnson (1997, p. 282) سه نوع روایی برای تحقیق کیفی، ارائه می‌کند. وی همچنین استراتژی‌هایی برای بهبود روایی تحقیق کیفی پیشنهاد می‌کند (جدول ۲). در اینجا به طور مختصر آنها را بررسی می‌کنیم.

الف- روایی توصیفی^۴

روایی توصیفی عبارتست از دقت در صحت گزارش اطلاعات توصیفی (مثلاً توصیف وقایع، رفتارها، افراد، محیط، زمان‌ها و مکان‌ها). توصیف، اهمیت ویژه‌ای در

1 - Preliminary Developmental Information

2 - Truth

3 - Relevance

4 - Descriptive

تقریباً تمام انواع تحقیق کیفی دارد. کثرت‌گرایی در محققان^۱ یک استراتژی موثر برای تحقق‌روایی توصیفی است. تصدیق مشاهدات توسط چند محقق مشاهده‌گر (مشاهده به معنی عام کلمه) باعث افزایش اعتبار و قابل دفاع بودن تحقیق می‌شود (Johnson, 1997, p. 285).

ب- روایی تفسیری^۲

عبارتست از میزانی که دیدگاه‌ها، افکار، احساسات، مقاصد و تجارب افراد مورد مطالعه توسط محقق به درستی درک شده و در گزارش تحقیق منعکس شده‌اند. بخش مهمی از تحقیق کیفی درک دنیای درونی^۳ موارد مورد مطالعه (یعنی دنیای پدیده‌شناختی آنها) می‌باشد و روایی تفسیری به میزان دقت در ارائه آشکار آنها اشاره دارد. شاید مهمترین استراتژی برای تحقق روایی تفسیری بازخورد مشاهده شونده^۴ باشد. همچنین استفاده از توصیف‌های دارای استنتاج کم^۵ نیز مفید است (Johnson, 1997, p. 285).

پ- روایی نظری^۶

عبارتست از میزان تطابق تبیین نظری^۷ توسعه یافته از تحقیق با داده‌ها. استراتژی-های کار میدانی طولانی‌مدت، کثرت‌گرایی در تئوری، تطابق الگو، نمونه‌گیری از موارد منفی و داوری هم‌تایان، می‌تواند در اینجا مفید باشد. همچنین هنگام توسعه یک تبیین نظری باید به روایی درونی و بیرونی نظری نیز توجه شود که در ادامه توضیح داده می‌شود (Johnson, 1997, pp. 286-287).

1 - Investigator Triangulation

2 - Interpretive Validity

3 - Inner world

4 - Participant Feedback

5 - Low Inference Description

6 - Theoretical Validity

7 - Theoretical Explanation

– روایی درونی نظری

روایی درونی، میزان توجیه‌پذیری نتیجه‌گیری محقق کیفی در ارائه رابطه علی حاصل است. اغلب محققان کیفی علاقه ویژه‌ای به روابط علت و معلولی ندارند. اما گاهی علاقه‌مندند علت‌ها و معلول‌های بالقوه را بیان نمایند. تحقیق کیفی می‌تواند برای توصیف نحوه عمل پدیده‌ها و توسعه و آزمون نظریه‌های علمی مفید باشد. هنگامی که محققان کیفی روابط علت و معلولی بالقوه‌ای تعیین می‌کنند، باید در مورد بسیاری از مواردی که محققان کمی در نظر می‌گیرند فکر کنند. همچنین باید استراتژی‌های تحقیق روایی نظری را نیز در نظر بگیرند. تمام استراتژی‌های جدول ۲ برای بهبود روایی درونی استفاده می‌شوند (Johnson, 1997, pp. 287-288).

– روایی بیرونی نظری

روایی بیرونی زمانی اهمیت دارد که می‌خواهیم یافته‌های تحقیق را به افراد، محیط‌ها و زمان‌های دیگری تعمیم دهیم. عموماً به دو دلیل، تعمیم‌پذیری قصد اصلی تحقیق کیفی نیست. اول این که افراد و محیط‌های مورد بررسی به ندرت به شکل تصادفی انتخاب می‌شوند^۱ و دوم این که محققان کیفی بیشتر علاقه‌مند به مستندسازی یافته‌های خاص^۲ اند تا یافته‌های جهان شمول^۳. ضمناً بسیاری از محققان اعتقاد به وجود قوانین کلی یا جهان شمول ندارند (Johnson, 1997, pp. 289-290).

برخی دیگر معتقدند بعضی تعمیم‌های تقریبی را می‌توان از تحقیق کیفی حاصل نمود. شاید معقول‌ترین دیدگاه در مورد تعمیم این باشد که گاهی می‌توان نظریات را به افراد، محیط‌ها و زمان‌های مشابه تحقیق تعمیم داد. برای کمک به خواننده در مورد تعمیم‌پذیری باید انواع اطلاعات زیر ارائه شود: تعداد و نوع افراد در تحقیق، نحوه انتخاب آنها، اطلاعات زمینه‌ای^۴، ماهیت رابطه محقق با افراد مورد تحقیق، اطلاعات در مورد افرادی که اطلاعات ارائه نموده‌اند، روش گردآوری اطلاعات و روش‌های تحلیل

۱- به اعتقاد (Mays & Pope (2000 p. 52 هر چند اغلب، نمونه‌گیری آماری توسط محققان کیفی نادیده گرفته می‌شود اما می‌تواند جایی در تحقیق کیفی داشته باشد.

- 2 - Particularistic
- 3 - Universalistic
- 4 - Contextual

اطلاعات (Johnson, 1997, p. 290). راه دیگر تعمیم می‌تواند استفاده از منطق نسخه‌برداری تحقیق^۱ باشد. طبق این منطق هر چه به دفعات بیشتر صحت یافته‌ها در مورد سایر افراد هم مشاهده شوند، اطمینان بیشتری در مورد یافته‌ها و تعمیم آنها پیدا می‌کنیم (Johnson, 1997, p. 290).

(Stenbacka (2001, p. 552) نیز با نقل قول از Yin (1989) در مورد تعمیم

در تحقیق کیفی بیان می‌کند. که نتایج در تحقیق کیفی در رابطه با تئوری و نه جامعه عمومیت دارد. مفهوم نمونه می‌تواند در زمینه تحقیق کیفی بی‌ربط باشد، مثلا در مورد پژوهی یک مورد^۲ نمی‌تواند یک نمونه آماری تلقی شود. می‌توان بین تعمیم تحلیلی^۳ و تعمیم آماری تفاوت قائل شد. تعمیم تحلیلی در تحقیق کیفی معنی‌دار است. این مفهوم بدین معناست که درک تحلیلی از طریق بالا بردن داده‌های تجربی به یک سطح عمومی^۴ ممکن می‌شود. در این سطح تحلیل رفتار افراد با مقصود درک انگیزه‌های آنان ممکن می‌شود. این امر از طریق انتخاب استراتژیک پاسخ‌دهندگان^۵ مرتبط با مطالعه میسر می‌شود و نه از طریق نمونه‌های آماری (Stenbacka, 2001, pp. 552-553).

جدول ۲ استراتژی‌های بهبود کیفیت (انواع روایی) تحقیقات کیفی را نشان می‌دهد.

جدول ۲- استراتژی‌های بهبود روایی تحقیق کیفی (Johnson, 1997, p. 283)

توصیف	استراتژی
استعدادهای است برای محقق که در پی شواهد علت و معلولی می‌باشد. محقق با بررسی علت‌ها و معلول‌های بالقوه و حذف فرضیات رقیب، درکی از داده‌ها پیدا می‌کند. محقق می‌تواند از هر کدام از استراتژی‌های فهرست شده در اینجا استفاده نماید.	۱- محقق به عنوان کاراگاه
هر گاه ممکن باشد محقق باید داده‌ها را طی دوره زمانی طولانی تری از میدان تحقیق گردآوری کند.	۲- کار میدانی طولانی‌تر
استفاده از توصیف‌های خیلی نزدیک به بیان افراد مورد مشاهده و یادداشت‌های محقق در میدان تحقیق (مانند نقل قول مستقیم) کمک کردن اطلاعات و نتیجه‌گیری‌ها از طریق استفاده از رویه‌ها و منابع چندگانه	۳- توصیف‌های دلزای استخراج کم ۴- کثرت گزینی
استفاده از منابع داده چندگانه برای کمک به درک یک پدیده	کثرت گزینی در داده
استفاده از چندین روش تحقیق برای مطالعه یک پدیده	کثرت گزینی در روش
استفاده از چندین محقق در گردآوری و تفسیر داده	کثرت گزینی در محققان
استفاده از چندین تئوری و دیدگاه برای کمک به تفسیر و تبیین داده‌ها	کثرت گزینی در تئوری
گرفتن بازخورد و بحث با مشاهده شریندگان در مورد تفسیرها و نتیجه‌گیری‌های محقق برای واکس باندها و گرفتن بینش	۵- بازخورد مشاهده شونده
بحث در مورد تفسیرها و نتیجه‌گیری‌های محقق با سایرین	۶- یادآوری همتایان (Peer Review)
یافتن و بررسی مواردی که انتظارات و تبیین‌های اولیه محقق را تایید نمی‌کند.	۷- نمونه گیری از موارد منفی
آگاهی و تامل محقق در مورد گرایش‌ها (Biases) و تمایلات خود که ممکن است بر فرایند و نتیجه‌گیری‌های تحقیق تاثیر بگذارد.	(Negative Case Sampling)
الگوسازی از یک سری نتایج اولیه. سپس، تعیین میزان تطابق نتایج واقعی با الگوی پیش‌بینی شده	۸- تفکر انعکاسی (Reflexivity)
	۹- تطابق الگو (Pattern Matching)

1 - Replication Logic

2 - Case

3 - Analytical Generalization

4 - General Level

5 - Informant

۲-۲-۵- پایایی^۱ در تحقیق کیفی

موضوع اصلی پایایی، توانایی روش اندازه‌گیری در تولید همان نتایج تحقیق به دفعات می‌باشد. این تعریف کلاسیک از سنت‌های روانشناسی - تجربی^۲ که در آن محقق و روش جدا از هم در نظر گرفته می‌شود، نشأت گرفته است. واضح است که مفهوم پایایی در تحقیق کیفی، جایی که تفکیک محقق و روش ممکن نیست، چندان ملموس نیست. تفاوت اصلی که پایایی را نامربوط می‌کند، ایده "روش اندازه‌گیری" است. صحت در تکرار^۳ تنها در محیط‌های تحقیقی ارزش دارد که تقاضای قیاسی برای هم‌ذهنی بی‌قید و شرط^۴ غالب است. به بیان (Edfeldt 1996; Cited in Stenbacka, 2001, p. 552) توصیف کامل فرایند منجر به "هم‌ذهنی شرطی"^۵ می‌شود که تقاضای مرتبط در تحقیق استقرائی است. (Stenbacka (2001, p. 552) با نقل قول از Eneroth (1984) بیان می‌کند که در تحقیق کیفی توانایی محقق در استفاده از شرایطی که بکارگیری تعامل محقق و روش را به کامل‌ترین شکل ممکن، میسر سازد، مهم است. همچنین با نقل قول از Sykes (1991) مطرح می‌نماید که ایجاد تعریفی که بر رابطه منحصر به فرد محقق، تولید داده و تفسیر تمرکز داشته باشد، می‌تواند مسئله را معنی‌دار نماید. در اینجا سؤال مرتبط این است که آیا محقق کیفی کل فرایند، شامل آماده‌سازی، گردآوری داده و تحلیل، را آشکار می‌سازد؟ نتیجه‌گیری (Stenbacka (2001, p. 552) این است که مفهوم پایایی حتی می‌تواند در تحقیق کیفی گمراه‌کننده باشد. اگر بهترین مطالعه کیفی با معیار پایایی مورد بحث قرار گیرد شاید نتیجه این باشد که: قابل قبول نیست! توصیف کامل تمام فرایند، هم‌ذهنی شرطی،

1 - Reliability

2 - Experimental - Psychological

3 - Repetitive Correctness

4 - Unconditional Intersubjectivity

۵- از مفهوم هم‌ذهنی به عنوان مفهومی جدا از مفهوم عینی (Objective) و ذهنی (یا قضاوتی) (Subjective)

استفاده می‌شود. صفتی دارای خصلت هم‌ذهنی نامیده می‌شود که در رابطه با بیش از یک فرد معنی پیدا کند. مثلاً بوی بد سولفور می‌تواند دارای خصلت هم‌ذهنی باشد زیرا صفتی است که می‌تواند توافق گسترده بر آن وجود داشته باشد.

توانمندسازی، توجیه‌پذیری و قابلیت دفاع بهتر می‌توانند نشان‌دهنده کیفیت خوب در روش کیفی باشند.

۶- نتیجه‌گیری

- شاید در اذهان برخی، تفاوت تحقیق کیفی و تحقیق کمی در میزان توسل به روش‌های آماری در فرایند تحقیق تداعی شود. اما برای درک بهتر از ماهیت و تفاوت‌های این دو نوع تحقیق توجه به پارادایم‌های زیربنایی آنها، یعنی پارادایم اثبات‌گرایی برای تحقیق کمی و پارادایم پدیده‌شناسی برای تحقیق کیفی، می‌تواند مفیدتر باشد. بیان تفاوت‌های تحقیق کمی و کیفی نباید این تصور را ایجاد نماید که محقق با انتخاب یکی، خود را از دیگری محروم می‌سازد. در حقیقت دو پارادایم کمی و کیفی می‌تواند به شکلی اثربخش برای مقاصد تکمیل‌کنندگی در کنار هم بکار روند.

- داده‌ها در تحقیق کیفی به آن صورتی که معمولاً اثبات‌گرایان انتظار دارند قابل اندازه‌گیری نیستند.

- محقق کیفی فردی است که از ابزارهای گوناگون تحقیق مطلع باشد و بسته به شرایط تحقیق از آنها در راستای اهداف تحقیق استفاده می‌نماید. محقق باید بینش و توانایی معنا بخشیدن به داده‌ها و نیز ظرفیت درک موارد مرتبط از موارد نامربوط را داشته باشد.

- محقق کیفی باید از معیارهای کیفیت تحقیق کیفی آگاهی داشته باشد تا بتواند از یافته‌های خود دفاع نماید. از جهتی دیگر آگاهی از استراتژی‌هایی که برای بهبود کیفیت تحقیق ارائه شده است (جدول ۲)، می‌تواند محقق را به سوی برنامه‌ریزی و اجرای فرایند تحقیقی سوق دهد که یافته‌های قابل قبول‌تری را به دست دهد. این که چه معیارهایی برای ارزیابی کیفیت تحقیق کیفی در چه مواردی مناسب‌اند و چگونه باید آنها را سنجید، موضوع بحث‌انگیزی است.

- در این مقاله به دو دیدگاه ضد واقع‌گرا و واقع‌گرایی نرم در مورد ارزیابی کیفیت تحقیق کیفی اشاره شد. اولی، ارائه معیارهای متفاوت برای ارزیابی کیفیت تحقیق کیفی با توجه به تفاوت پارادایم‌های تحقیق کمی و کیفی و دیگری استفاده از معیارهای مشترک برای دو نوع تحقیق اما با توسل به تعاریف و ابزارهای متفاوت را توصیه

می‌کند. آگاهی از دامنه نظرات و معیارهای موجود برای ارزیابی کیفیت در تحقیق کیفی می‌تواند به محقق کیفی کمک کند به شکل قانع‌کننده‌ای تحقیق خود را توجیه و از آن دفاع نماید.

- به نظر می‌رسد با وجود امکان بحث در معیارهای کیفیت تحقیق کیفی و حتی کاربرد آنها در ارزیابی، هنوز هم به شدت سیالند.
- الگوبرداری از شاخص‌های روش‌های کمی مثل انواع روایی می‌تواند مفید باشد ولی لزوماً با تغییراتی همراه خواهد بود.
- یک مورد مطالعه نمی‌تواند یک نمونه آماری در تحقیق کمی تلقی شود. ولی، محقق کیفی روی آن کار می‌کند.
- پایایی در تحقیق کیفی نمی‌تواند. چندان مطرح باشد. ثبات روش و وسیله اندازه‌گیری و ملاحظات دیگر پایایی، با پارادایم تحقیق کیفی، کمتر قابل انطباق است.
- خلاقیت و نوآوری مفید در هنگام طرح پیشنهاد تحقیق و در فرایند سیال و مبتکرانه آن جایگاه ویژه‌ای دارند.
- بالأخره، همان‌گونه که در تبیین وظیفه‌ای^۱ بیان می‌شود نتایج تا زمانی که مفید، قابل دفاع و موجه‌اند، معتبر می‌مانند.

منابع و مأخذ

- Atkinson P., Hammersley M., 1998, Ethnography and participant observation. In Denzin N.K., Lincoln Y.S. (Editors), 1998, Strategies of qualitative inquiry, Sage Publications, Thousand Oaks, CA, pp. 110-136.
- Denzin N.K., Lincoln Y.S. (Editors), 1998, Strategies of qualitative inquiry, Sage Publications, Thousand Oaks, CA.
- Hoepfl M.C., 1997, Choosing qualitative research: a primer for technology education researchers, Journal of Technology Education, Vol. 9 No. 1, pp. 47-63.
- Irvine H., Gaffikin M., 2006, Getting in, getting on and getting out: reflections on a qualitative research project, Accounting, Auditing & Accountability Journal, Vol. 19 No. 1, pp. 115-145.
- Johnson R.B., 1997, Examining the validity structure of qualitative research, Education, Vol. 118 No. 2, pp. 282-292.
- Mangan J., Lalwani C., Gardner B., 2004, Combining quantitative and qualitative methodologies in logistics research, International Journal of Physical Distribution & Logistics Management, Vol. 34 No. 7, pp. 565-578.
- Mays N.; Pope C., 2000, Assessing quality in qualitative research, British Medical Journal; Jan. 1, pp. 50-52.
- Morse J.M. (Editor), 1997, Completing a qualitative project: Details and Dialogue, Sage Publications, Thousand Oaks, CA.
- Poggenpoel M., Myburgh C.P.H., 2005, Obstacles in qualitative research: possible solutions, Education, Vol. 126 No. 2, pp. 304-311.
- Sale J.E.M., Lohfeld L.H., Brazil K., 2002, Revisiting the quantitative-qualitative debate: implications for mixed-methods research, Quality & Quantity, Vol. 36 No. 1, pp. 43-53.

- Stake R.E., 1998, Case studies. In Denzin N.K., Lincoln Y.S. (Editors), *Strategies of qualitative inquiry*, Sage Publications, Thousand Oaks, CA, pp. 86-109.
- Stenbacka C., 2001, Qualitative research requires quality concepts of its own, *Management Decision*; Vol. 39 No. 7; pp. 551-555.
- Strauss A., Corbin J, 1998, Grounded theory methodology. In Denzin N.K., Lincoln Y.S. (Editors), 1998, *Strategies of qualitative inquiry*, Sage Publications, Thousand Oaks, CA, pp. 158-183.